

Lupauksen voima

*Kuinka selviydyin Auschwitzista
ja säilytin elämänhaluni*

LILY EBERT & DOV FORMAN
Suomentanut Jussi Tuomas Kivi

Karisto
Hämeenlinna

Englanninkielinen alkuteos

Lily's Promise: How I survived Auschwitz and Found the Strength to Live

Kuvalähteet

Kaikki kuvat kirjoittajien omista arkistoista, seuraavia lukuun ottamatta:

1. kuvaliite, s. 4, yllä: Shulmanien perhe.

1. kuvaliite, s. 5, alla: kuva videosta, United States Holocaust Memorial Museum,
National Archives & Records Administration.

1. kuvaliite, s. 6, yllä: kuva videosta, Swiss Federal Archives.

First published 2021 by Macmillan, an imprint of Pan Macmillan,
a division of Macmillan Publishers International Limited.

Copyright © Regent Investment Holdings Limited 2021

The right of Lily Ebert and Dov Forman to be identified
as the authors of this work has been asserted by them in accordance
with the Copyright, Designs and Patents Act 1988.

Suomenkielinen laitos © Karisto / Kustannusosakeyhtiö Otava 2022

ISBN 978-951-1-42674-5

OTAVA
KIRJAPAINO
Keuruu 2022

Omistettu rakkaudella muistaen äidilleni Ninalle, pikkuveljelleni ja -sisarelleni Belalle ja Bertalle, jotka murhattiin Auschwitz-Birkenaun kaasukammioissa. Kirja on omistettu myös muille surmatuille sukulaisilleni ja kaikille niille ihmisille, joilla ei ole ketään muistamassa heitä.

DOV

3. heinäkuuta 2020

Pohjois-Lontoo

”Tehdään jotain, Dov!”

Isoisoäitini ei osaa pysyä aloillaan. Yhdeksänkymmentäkuusi-
vuotias Lily on tottunut viettämään päivänsä puhumalla kou-
lulaisille kokemuksistaan Auschwitzissa tai kampanjoimalla
julkisissa tilaisuuksissa. Hänestä on ikävää nyhjöttää yksin asun-
nossaan.

Pandemian eristysmääräykset ovat vihdoinkin helpottaneet,
ainakin toistaiseksi. Olemme joutuneet keskustelemaan liian
kauan huutamalla puutarhasta Lilyn ikkunaan. Vihdoin per-
heemme voisi viettää sapattia Lilyn kanssa niin kuin meillä on
aina ollut tapana.

”Tehdään jotain, Dov!” Lily sanoo.

On perjantai-ilta, ja kuplamme on kokoontunut pöydän ym-
päriin. Olemme onnellisia saadessamme taas olla yhdessä, sytyt-
tää sapattikynttilöitä ja siunata leipää. Ilta on erityinen, ja Lily
pursuaa energiaa.

Huomaan kuitenkin, että Lily ikävöi entistä elämäänsä. Hän
suorastaan kukoistaa tavatessaan uusia ihmisiä. Lily viihtyy roo-
lissaan holokaustista opettavana elävänä todistajana. Hän on
päättänyt yrittää muuttaa asioita, vaikka se ei ole helppoa. Hän
tietää, kuinka tärkeää ihmisistä on kuulla hänen tarinansa hä-

neltä itseltään, ja miten selviytyjän kohtaaminen henkilökohtaisesti voi muuttaa ihmisen käsityksen menneisyydestä ja tulevaisuudesta.

”Älä huoli, Safta!” Kutsumme Lilyä Saftaksi, koska niin äitimme aina kutsui häntä. Se on hepreaa ja tarkoittaa isoäitiä. ”Keksin jotain.”

Mitä voisin tehdä?

Koulut, museot ja yliopistot ovat taas auki, mutta kukaan ei tiedä, milloin on taas mahdollista järjestää julkisia tilaisuuksia. Siinä voi kestää vuosia. Kuinka monta holokaustista selviytynyttä on silloin enää elossa? Covid-kriisi on iskostanut mieleeni hyvin tuskallisen totuuden: niin sitkeä kuin hän onkin, niin kuolemattomalta kuin hän vaikuttaakin ja niin paljon kuin häntä rakastankin, isisoäitini ei elä ikuisesti.

Lily on uskomattoman seikkailunhaluinen ja suhtautuu aina uteliaasti uusiin asioihin. Muutama vuosi sitten hän istuutui sohvalle keskellä Liverpool Streetin rautatieasemaa ja kutsui työmatkalaisia istumaan viereensä keskustelemaan holokaustista. Viime vuonna avasimme yhteisen Twitter-tilin. Tviittasin muutaman kerran Lilyn tammikuisista luennoista holokaustin muistopäivänä.

Nyt mietin vakavammin sosiaalisen median käyttämistä Saftan ja hänen tarinansa esittelemiseksi uusille yleisöille. Hän on opettanut minulle valtavasti. Hän valloittaa ihmiset aina heti puolelleen. Ja nyt jos koskaan on otollinen aika levittää hänen viestiään suvaitsevaisuudesta.

”Ehkä voisimme laatia uuden tviitin?” minä ehdotin.

”Tai ehkä voisimme vierailla taas koulussa?” Lily vastasi innokkaasti.

Kaksi viikkoa sitten järjestin Lilyn ensimmäisen Zoom-esiintymisen. Hän kertoi tarinansa historianopettajalleni ja vastaili huolellisesti kysymyksiin. Hän ei ollut koskaan aiemmin kuullut Zoomista, mutta suhtautui siihen ammattilaisen ottein. Olin

ylpeä hänestä. Otin yhteyttä erääseen *Jewish Newsin* toimittajaan. Miten olisi artikkeli selviytyjistä, jotka opettavat nyt holokaustista netissä?

”Se ei ole yhtä kivaa kuin kasvotusten – haluan nähdä yleisöni!” Lily kertoi toimittajalle. ”Mutta minun sukupolveni on tottunut sopeutumaan uusiin tilanteisiin. Jos on tehtävä jotain, se tehdään. On hyvä ottaa kaikki irti siitä, mitä on tarjolla.”

Julkaisin tviitin, jossa oli linkki Lilyn haastatteluun. Se sai kuusikymmentäviisi tykkäystä. Ei huonosti, me kaikki ajatelimme.

Mutta mitä nyt? Kyselen Lilyltä hänen tarinastaan koko sapaatin ajan. Myös äitini Nina esittää kysymyksiä. Hän on aina ollut kiinnostunut sukumme historiasta, kuten minäkin. Olemme molemmat varttuneet tietäen, että Safta on selviytyjä, että hänellä on aina leipäpala mukanaan ja että ruoan tuhlaus ahdistaa häntä erityisesti. Emme ole koskaan leikkineet lelupyssyillä tai tapelleet, kun hän on paikalla. Olemme kuulleet hänen puhuvan monta kertaa julkisesti, mutta en tiedä hänestä vielä läheskään kaikkea.

Mitä Lilylle ja hänen sisarilleen tarkkaan ottaen tapahtui Auschwitzissa? Miksei hän palannut kotiinsa Unkariin?

”Millaista se oli, Safta?” minä kysyn. ”Mistä sait voimaa jatkaa?”

”On pakko jatkaa. Aina on jatkettava.”

Ennen Lilyllä oli sääntö, ettei hän koskaan puhuisi holokaustista sapattina. Silloin ei saanut ajatella surullisia asioita. Muistan kauhistuneeni ja nolostuneeni, kun yksi ystävästäni halusi nähdä Lilyn tatuoinnin yhtenä lauantaina synagogan jälkeen. Ystäväni oli kuudennella, yhtä luokkaa minua ylempänä, ja hän oli vasta äskettäin kuullut holokaustista. Hän halusi tietää enemmän, ja hänellä oli paljon kysyttävää. Silloin näin ensi kertaa itsekin Lilyn tatuoinnin kunnolla, kun hän näytti sen meille. Se oli järkyttävä hetki, jota en unohda koskaan. Emme puhuneet siitä vuosikausiin.

Viime aikoina hän vaikuttaa tosin muuttaneen mielensä sa-
pattina sallituista puheenaiheista. Taisimme kaikki yhtäkkiä
vaistota, että alkoi olla kiire. Safta alkoi kertoa vuolaasti tari-
noita, joita emme olleet ennen kuulleet. Ja mitä enemmän hän
meille kertoo, sitä enemmän haluan tietää.

”Millaista se oli? Millaiselta se tuntui?”

”Totuus on, että jos et ollut siellä, et voi koskaan ymmärtää.”

Mutta haluan yrittää. Totta puhuen en ole ennen uskaltanut
esittää *liikaa* kysymyksiä. Aina kun isoäiti puhuu menneisyydes-
tä, hänen on elettävä se uudestaan. En halua aiheuttaa hänel-
le tuskaa. Mutta haluan kuitenkin tietää tarkalleen, mitä hänel-
le tapahtui. Haluan saada kaiken järjestykseen mielessäni. Olen
kuusitoista. Lilyn pikkusisko Piri oli selviytynyt natsien keski-
tysleiriltä ja orjatyöstä ennen kuudettatoista syntymäpäiväänsä.

Olen ajatellut paljon Auschwitzia. Minun pitäisi lähteä sinne
luokkaretkelle loppuvuodesta. Mitä mahdollisuuksia retkellä on
toteutua nyt? Lily aikoi matkustaa kanssamme.

Kaikki on epävarmaa. On niin vaikeaa ennustaa mitään. Elä-
mä tuntuu näinä päivinä paljon hauraammalta kuin ennen.

En halua Lilyn tarinoiden katoavan. Haluan yrittää säilyttää
ikuisesti kaiken sen, minkä olemme Lilyltä saaneet.

Seuraavana iltana, kun sapatti on jo melkein ohi, äiti ja minä
saatamme Lilyn kävellen takaisin kotiin.

”Ettekö tulisi sisälle?” Lily sanoo. ”Haluan näyttää sinulle pari
asiaa, Dov.”

”Toivottavasti löydät ne, Safta”, äiti vitsailee.

Saftan asunto on täpötäynnä tavaraa. En usko, että hän on
koskaan heittänyt mitään pois. Mutta vain hän tietää, missä
tavarat ovat ja mihin ne kuuluvat.

Odotan, kun Lily penkoo kaappiaan. Hän suorastaan sätei-
lee kääntyessään.

”Katso tätä!”

Hän kohottaa ylpeänä jalkapallopaidan. Se on syvän sininen, ja siinä on keltaisia raitoja. En tunnista joukkuetta.

”Vau!” yritän kuulostaa kiinnostuneelta.

”Se on Maccabin paita, Tel Avivista. He antoivat sen minulle, kun kävin puhumassa heille. Mikähän vuosi se oli? Antaa olla. Katso – siinä on joukkueen pelaajien nimikirjoitukset!”

”Upeaa!” Silloin huomaan paksun pienen kirjan oranssin kannen kaapissa hänen takanaan.

”Hei, Safta, mikä tuo on? Tuo kansio tuolla. Voinko katsoa sitä?”

Istumme vierekkäin, ja minä alan lehteillä kansiota. Sivut ovat muovisia, kuin läpinäkyviä lompakoita, ja jokaiseen on sujautettu pieniä mustavalkoisia valokuvia. Jotkut kuvat näyttävät pikemminkin ruskeavalkoisilta. Monissa on hassut, aaltoilevat reunat.

En usko ennen nähneeni kuvia Lilyn suvusta, ainakaan ajalta ennen sotaa. Muutamat ensimmäiset kuvat näyttävät hyvin virallisilta, yhtä hieman sumeaa kuvaa lukuun ottamatta: kolme pientä lasta seisoo puutarhassa juhllallisina ja vakavina, rivissä ja käsikkäin.

”Tuossa olen minä. Tuo on veljeni Imi. Tuo on René. Minä olin vanhin.”

”Tiedän, Safta! Olet edelleen vanhin!”

Toisessa kuvassa, joka on otettu myöhemmin, pian heidän karkotuksensa jälkeen, ovat Lily, hänen veljensä ja kolme sisartaan. Tytöt ovat Lilyä lukuun ottamatta pukeutuneet yhdenmukaisesti, ja heillä on hiuksissaan isot rusetit. Hetkinen! Eikö kuvassa pitäisi olla vielä toinenkin veli?

Lily näyttää surulliselta. Hän on hetken hiljaa ennen kuin vastaa, ja koskettaa lyhyesti kultaista riipusta, joka on aina hänen kaulassaan.

”Bela otti tooran opiskelun niin tosissaan. Hän ei halunnut sinä päivänä jättää sederiä väliin.”

Siinä ovat Lilyn vanhemmat, jotka näyttävät yhtä aikaa oudoilta ja tutuilta. Hänen äitinsä nimi oli Nina, kuten minunkin äitini. Hänellä on ujo, hieman vino hymy. Ja tuossa on hänen isänsä päällystakissa ja hattu päässään. Ahron. Niin kuin isosetäni Roni! Kuvassa on myös valkopartainen rabbi pitkässä takissa. Haalistuneessa, seepianvärisessä kuvassa on mies, jolla on mahtavat pulisongit. Hyvin viktoriaanista.

”Isoisäni”, Lily sanoo. ”Engelman-suvun isoisäni. Äitini isä oli rabbi.”

”Vau!” sanon taas. Tällä kertaa olen tosissani.

Aika on kulunut, kun pääsemme albumin loppuun. Kolme vanhinta sisarta näyttävät jo aikuisilta. ”Missä olette tässä kuvassa?” minä kysyn. ”Keitä nuo toiset tytöt ovat?”

”Voi, he ovat ystäviäni Sveitsistä. Unkarilaisia selviytyjiä, kuten mekin. Ja tuo on minä ja sisareni. Tuo on René. Tuo on Piri.”

He kaikki muistuttivat suuresti toisiaan, varsinkin Lily ja Piri.

Kun nostan albumia lähemmäs valoa nähdäkseni kuvat selkeämmin, jokin putoaa lepattaen sen välistä.

”Mikä tämä on?” minä sanon nostaessani sen. ”Seteli? Onko tämä saksalainen?”

”On. Eräs amerikkalainen sotilas antoi sen minulle, kun meidät vapautettiin. Katso, tuo on hänen käsialaansa.”

”Et ole koskaan näyttänyt tätä minulle, Safta!” äiti sanoo.

”Ajattelin, ettei se kiinnostaisi ketään”, Lily sanoo. ”Ajattelin, että se on arvokas vain minulle.”

Minun on käännettävä seteli lukeakseni, mitä siihen on kirjoitettu. Vanhanaikainen käsiala kiertää setelin reunaan, sillä muualla ei ole tilaa sotilaan viestille: ”Uuden elämän alku. Paljon onnea ja kaikkea hyvää.”

Kahdeksan toiveikasta sanaa.

Yläreunassa on muutamia kirjaimia, jotka näyttävät heprealta, mutta en saa niistä selvää. Ja alareunaan sotilas on kirjoittanut: ”Pastori Schacterin avustaja.”

”Mutta kuka hän oli?” minä kysyn. ”Mikä hänen nimensä oli?”

”Voi, en minä sellaista voi enää muistaa! Siitä on yli seitsemänkymmentäviisi vuotta. Hän oli juutalainen sotilas. Tiedän sen. Amerikanjuutalainen. Hyvin kiltti. Emme olleet tottuneet kiltteyteen.”

Yhtäkkiä Lily vaikenee. Hän on palannut menneisyyteen, muistaa joitakin asioita, unohtaa toisia.

”Miksi ihmeessä hän kirjoitti seteliin?” minä kysyn.

”Hän ei löytänyt paperia, ja hän halusi kirjoittaa minulle lyhyen viestin. Luultavasti silloin, kun olimme lähdössä Saksasta. Hän oli niin mukava mies.”

”Minä etsin hänet sinulle”, minä lupaan. ”Julkaisen viestin Twitterissä. Joku siellä osaa varmasti jäljittää hänet.”

Lily nauraa. Naurua, joka tarkoittaa: *Älä hassuja puhu!*
Äitikin alkaa nauraa ja pyörittää silmiään.

”Odottakaahan vain. Ihan totta. Sosiaalisesta mediasta voi olla tosi paljon apua”, minä intän. Totta puhuen en ole itsekään varma suunnitelmani toimivuudesta. Mutta eihän sitä koskaan tiedä. Sosiaalisessa mediassa tapahtuu paljon kauheuksia. Haluan todistaa, että siellä voi tapahtua hyviäkin asioita.

”Otetaan nyt muutama kuva. Tviitataan ne aamulla.”

Lily ojentaa kätensä – pikkuiset, ryppyiset kädet – ja minä lasen setelin niiden päälle. Kuvaan setelin molemmat puolet ja saan sotilaan viestin selvästi näkyviin. Sitten otan kuvan valokuvasta, jossa ovat Lily ja hänen sisarensa samanlaisissa ruudullisissa mekoissa – miten silmiinpistävää! He hymyilevät amerikkalaisten sotilaiden seurassa. Ehkä joku heistä on etsimämme mies?

”Tarvitsen vuorokauden aikaa”, sanon Lilylle. Hän nauraa yhä. ”Lyön vetoa mistä tahansa, että löydän hänet.”

Sitten katselemme taas perhekuvia, ja Safta kertoo minulle ja äidille onnellisesta elämästään Unkarissa ennen sotaa ja pienestä kotikaupungistaan Bonyhádista.

LILY

1920-luku

Jos totta puhutaan, minä olen synnynnäinen johtaja. Kaikki veljeni ja sisareni ovat alusta lähtien kunnioittaneet minua. He ovat totelleet minua aina mukisematta. Minä olin tietenkin vanhin meistä kuudesta, mutta se johtui myös luonteestani. Minä otin mielelläni ohjat käsiini ja kannoin vastuuta, ja toisetkin olivat tyytyväisiä siihen – jopa Imi, vanhin veljeni, joka seurasi aina kintereilläni ja oli minua hädin tuskin vuotta nuorempi. He tiesivät, että minä tiesin parhaiten, mikä oli myöhemmin avuksi meille kaikille.

Minä olin perheen lapsista ensimmäinen, joka sai istua aikuisten pöydässä *pesah sederissä*, pääsiäissunnuntaina alkavassa juhlassa. Sinä iltana perheet juhlivat kaikkialla pienessä ja vilkkaassa markkinakaupungissamme. Kun synnyin joulukuussa 1923, kasvavan Bonyhadin melkein seitsemästä tuhannesta asukkaasta noin kahdeksasosa oli juutalaisia. Kun isovanhempieni isovanhemmat olivat eläneet siellä sata vuotta aiemmin, kun kaikki uskonnot eivät vielä olleet saaneet Unkarissa yhtäläisiä oikeuksia, kaupungin väkiluvusta kolmannes oli juutalaisia. Kaikki perinteisen yhteisömme jäsenet odottivat innolla jokaista *jom tovia*, uskonnollista juhlaa. Olimme saaneet nauttia arvostettujen rabbien johdattuksesta ja kunnioittaneet Talmud-oppineita jo monessa polvessa.

Vietin ikimuistoista ensimmäistä sederiäni todennäköisesti huhtikuussa 1928. Olin neljävuotias ja talouden lapsista ainoa, joka oli tarpeeksi vanha valvomaan myöhään. Kaikki oli katettu kauniisti – suolavesi, karvaat yrtit, uunissa paistettu kananmuna, piparjuuri, viini, *matzoh* ja muut symboliset ruoat – ja kynttilät oli sytytetty. Miten ylpeä olinkaan saadessani lausua ensimmäisen lauseen, *ma nišanan* ja esittää isälleni kysymyksen kuuluvalla ja selkeällä äänellä, aivan kuin olin harjoitellut: ”Miksi tämä ilta on niin erilainen kuin kaikki toiset illat?”

Kaikkein eniten pidin aikuisten seurassa olemisesta. Muistan kokeneeni saman tunteen noin kymmenen ikäisenä, kun sain juoda ensi kertaa mustaa kahvia tätini luona. Se maistui tietenkin kauhean kitkerältä, mutta teeskentelin pitäväni siitä. Oikeasti pidin enemmän siitä, että sain juoda sitä.

Nyt olen isojen ihmisten kanssa, sanoin itselleni. Vaikka olin hyvin pieni, käyttäydyin kuin aikuinen, ja veljeni ja sisareni kunnioittivat arvostelukykyäni nuoresta iästäni huolimatta.

Eräänä sapattina, kun vanhempamme olivat synagogassa, olimme leikkimässä tavalliseen tapaan valtavassa puutarhassamme. Se oli todella suuri, ja siellä oli tilaa kaikelle. Etualalla olivat pitkät ja värikkäät kukat: kultaisten kehrien näköiset krysanteemit ja pitkät, keltaiset auringonkukat. Meistä oli hauskaa leikata niiden nuokkuvat kukinnot, noukkia raidalliset siemenet, paahtaa ne liedellä ja halkaista niiden ytimet yksitellen tai syöttää ne kanoille. Talon sivustalla oli suuri nurmikko, jolla pelasimme loputtomia pallopelejä – kopittelimme ja heittelimme palloa katolle, emmekä koskaan tienneet, minne se seuraavaksi putoaisi. Pihalla oli myös rönsyilevä pähkinäpuu, jonka oksat olivat niin matalalla, että niihin ylettyi helposti, ja sen kirkkaan vihreät hehdelmät näyttivät meistä aina houkuttelevilta ennen kuin niiden kuoret halkesivat. Emme osanneet hillitä itseämme vaan yritimme aina murtaa ne auki liian aikaisin saadaksemme pähkinät. Sormemme olivat siksi aina mustat ja tahraiset.

Takapihalla, puu- ja hiilivajojen takana, oli orkidea- ja vihanespuutarha. Siellä kasvoi omena-, luumu- ja kirsikkapuita ja kaikenlaisia kuviteltavissa olevia marjapensaita. Maissintähkiä, tomaatteja, paprikoita. Puutarhuri teki suurimman osan raskaista töistä, mutta mekin autoimme vuorotellen kasvien kastelussa ja poimimisessa. Kesältä jäi aina jotain varastoon talveksi, ja talven satoa säästyi kesäksi. Kurkuista tehtiin pikkelssiä. Hedelmiä säilöttiin tai keitettiin hilloksi. Mutta kuten sanoin, oli lauantai, ja me olimme ortodoksisjuutalainen perhe. Monet naapureistammekin olivat juutalaisia.

Harmi kyllä, se oli myös kaunis kesäpäivä. Olimme vähän ikävystyneitä ja nälkäisiä, eikä ketään ollut kotona. Hedelmät näyttivät hirveän herkullisilta.

”Sapattina ei saa poimia mitään”, muistutin sisaruksilleni.

Me kaikki tiesimme säännöt. Sapattina kiellettyjä töitä on kolmekymmentäyhdeksän, ja elonkorjuu on yksi niistä.

Minä olin kymmenen- tai yksitoistavuotias, kiltti tyttö. Minulla oli velvollisuuksia ja hyvä maine, josta huolehtia. Seuraavaksi nuorin sisareni, nauravainen ja eläväinen René, oli kaksi ja puoli ja vuotta minua nuorempi. Hänen jälkeensä vuonna 1929 syntyi Piri, siisti ja tunnollinen lapsi, joka oli hyvin taiteellinen, mutta paljon Renää ujompi lapsi. Vaikka René oli hyvin ulospäinsuuntautunut, minä olin selvästi ulospäinsuuntautunein meistä kaikista. Toinen veljemme Bela oli kolme vuotta Piriä nuorempi – hänen syntymänsä on ensimmäinen, jonka muistan – ja Berta taisi olla silloin vielä sylilapsi. Olimme kaikki pukeutuneet samanlaisiin, parhaisiin vaatteisiimme. Meillä oli aina hyvät ja siistit vaatteet.

”Älkää poimiko hedelmiä”, minä toistin nyt hitaammin, koska olin saanut idean. Arvioin omenapuuta, katselin sen alimpia oksia ja Imiä, joka kasvoi koko ajan pitemmäksi ja oli jo minun pituiseni. ”Mutta kukaan ei ole kieltänyt meitä syömästä suoraan puusta.”

Juuri niin me teimme. Avasimme suomme ja haukkasimme omenoiden sileää kuorta päät takakenossa ja käsivarsiamme tiukasti selän takana puristaen, loppuun asti kuuliaisina. Emmehän me poimineet mitään! Emme rikkoneet lakia. Pikkuiset näykkivät viinimarjapensaita kuin kilit. He kyyristelivät tyytyväisinä, ja me käytimme huuliamme imaistaksemme kirpeät marjat nälkäisiin suihimme.

Minä olin johtaja ja Imi oli uskollinen aseenkantajani. Olimme täydellinen pari. Hän oli Pirin tavoin hyvä käsistään, ja hänellä oli näppärät sormet. Ajattelin, että hän osasi tehdä mitä tahansa. Lisäksi hän oli valmis tekemään minun puolestani mitä vain. Kun hampaani heilui ja halusin päästä siitä eroon, Imi veti sen irti kiinnittämällä hampaaseen ja ovenkahvaan narun ja läimäyttämällä oven kiinni. Nuorempana sain eräänä päivänä päähäni, että halusin leikkiä paksuun, kirjailtuun ja vain vieraita varten esiin otettavaan erityiseen pöytäliinaan ommelluilla pampuloilla. Pyysin Imiä leikkaamaan ne irti minua varten. Nips, nips, nips! Hän oli niin innokas tekemään minulle mieliksi, että napsi jokaisen irti.

Pienet eläimet kiehtoivat meitä. Keräsimme heinäsiirkoja, matoja ja etanoita puutarhasta ja katselimme niitä tuntikausia yrittäen selvittää tarkalleen, miten ne liikkuvat, söivät tai päästivät outoja ääniään.

Minusta oli hauskaa olla Imin seurassa, koska hän auttoi minua tekemään kaikkea, mitä halusin. Hän kuunteli ideoitani tarkasti ja toteutimme ne yhdessä.

Kerran vanhempamme ostivat Bertalle kauniin, uuden posliininuken, johon hän oli ihastunut nähtyään sen kaupungilla. Nuorin sisaremmeni oli iloinen ja vilkas, ja hän pystyi kietomaan isämme pikkusormensa ympärille. Me kaikki ihailimme häntä. Nukke oli hyvin hieno ja ainutlaatuinen, sillä kun sen laittojakaan selälleen, sen silmät sulkeutuivat kuin taikaiskusta. Emme olleet koskaan nähneet mitään vastaavaa.

”Miten ihmeessä tuo on mahdollista?” minä hämmästelin.
”Imi, sinun täytyy auttaa minua selvittämään asia.”

”Mitä haluat minun tekevän?”

”Rikotaan sen pää. Sitten näemme, miten sen silmät toimivat.”

Imi oli innokas rikostoveri. Oletin, että hän oli aivan yhtä utelias kuin minäkin. Mutta suunnitelma ei toiminut. Jostain syystä koko mekanismi meni rikki, joten emme saaneet sen enempää vastauksia kuin nukkeakaan. Berta-rukka! Hän oli hyvin anteeksiantavainen. Ehkä ajattelimme, että Apu ostaisi hänelle uuden nukken. Eihän Bertan tarvinnut pyytää kahdesti isoa punapilkkuista palloakaan, jonka hän oli niin kovasti halunnut.

Toisella kerralla halusin tietää, miten kello toimi. Halusin selvittää, mitä tikittävän, hopeisen kotelon takana tapahtui. Luonnollisesti pyysin Imiä purkamaan kellon, jotta voisimme katsoa. Kun hän oli näyttänyt minulle äidin kellon rattaat ja jouset, hän halusi tietenkin tarkastella myös isän kelloa. Yllytin Imiä aina uusiin tempauksiin. Kukapa minua syyttäisi? En ollut tehnyt mitään väärää!

Itse asiassa vanhempani tiesivät tarkkaan, kuka tihutöiden takana oli. Jostain syystä en silti muista, että olisimme kumpikaan joutuneen pulaan tai saaneet rangaistusta.

”*Oh, mein Kind!*” Apu sanoi minulle aina. Hän puhui mieluummin saksaa kuin unkaria, ja hoiti suurimman osan liiketoimistaankin saksaksi. ”*Ich hätte nicht gedacht, dass du das tun würdest!*” Voi lapseni! En uskonut, että tekisit sellaista!

Vastaisuudessa isäni ja äitini – Apu ja Anyuka – pitivät tarkemman huolen siitä, etteivät heidän kellonsa jääneet mihinkään vartioimatta.

Vanhempani eivät olleet ollenkaan tyytyväisiä minuun huomattuaan, että olin avannut puutarhastamme löytyneen kanakopin oven ja päästänyt kanat vapaaksi. Häkissä toistensa päällä nököttävät, murheellisen näköiset linnut säällittivät minua. Jos

muistan oikein, vanhempieni mitta täyttyi kuitenkin vain kahdesti. Se oli heiltä oikeastaan aika maltillista. Imi ja minä aioimme myydä pikku Renén, mutta suunnitelmamme estettiin. Ei hän kuitenkaan pannut pahakseen. Vaikka René oli pieni, hän teki kaiken voitavansa tehdäkseen toiset onnellisiksi.

Ja Imi halusi epätoivoisesti oman lemmikkilampaan. Hän ei yksinkertaisesti lakannut puhumasta päähänpintymästään, vaan jankutti siitä vanhemmillemme jatkuvasti. Hän meni niin pitkälle, että rakensi nurmikolle karsinan sitä varten. Lampaita emme kuitenkaan koskaan saaneet.

Apu ja Anyuka tiesivät, että olimme seikkailunhaluisia ja ehkä vallattomiakin, mutta emme koskaan pahantahtoisia tai ilkeitä. Olimme yleisesti ottaen kohteliaita ja käyttäydyimme hyvin koulussa, mitä he pitivät tärkeimpänä. He opettivat meitä tietenkin käyttäytymään kunnioittavasti: kukaan lapsista ei olisi koskaan istunut isän tuoliin illallispöydässä tai väittänyt hänelle vastaan. Sukupolvien välinen vuorovaikutus ei ollut läheskään yhtä vapaata kuin nykyisin. Emme odottaneet, että he olisivat uskoutuneet meille, eikä meiltä koskaan kysytty henkilökohtaisia kysymyksiä. En siis koskaan saanut selville edes sitä, miten vanhempani tapasivat toisensa.

Äitini syntyi suureen rabbiiniperheeseen vuonna 1897 ja varttui Bratislavan lähellä sijaitsevassa kesälomakaupungissa nimeltä Szenc (slovakiksi Senec), joka oli kuulunut Unkarin kuningaskuntaan ennen kuin se liitettiin osaksi Tšekkoslovakiaa, ensimmäisen maailmansodan jälkeen luotua tasavaltaa. Kaksitoista vuotta vaimoaan vanhempi isäni syntyi Bonyhádissa oman isänsä, isoisänsä ja isoisoisänsä, monien serkkujensa ja sisarenpoikiensa ja -tyttäriensä tavoin. Kuten mekin, Nina Breznitz ja Ahron Engelman kasvoivat suurissa, tiiviissä, keskiluokkaisissa perheissä, jotka olivat läpikotaisin unkarilaisia, hyvin toimeentulevia ja kaikin tavoin turvallisia. Ja niin tulisi varmasti aina olemaan.

Muistoissani kotimme on läpikotaisin harmoninen paikka. Koti oli meluisa, mutta rauhaisa paikka. Jos Apu ja Anyuka joskus riitelivätkin, me lapset emme kuulleet sitä. Jos me pikkuiset ki-nastelimme keskenämme, se unohdettiin pian. Sekin auttoi, että René oli luonnostaan kovin kiltti ja vältteli erimielisyyksiä hin-nalla millä hyvänsä. Kun Anyuka pyysi meitä kattamaan pöydän tai siivoamaan, René juoksi ensimmäisenä paikalle. Itse asiassa hän oli aina valmiina auttamaan, jos joku tarvitsi jotain.

Me saimme olla sellaisia kuin olimme. Piri oli isäni tavoin hy-
vin tarkka hygieniasta. Hän ei esimerkiksi saattanut syödä mi-
tään, mitä jonkun toisen käsi oli koskettanut. Mutta se ei hai-
tannut. Äiti ja isä olivat hyvin ymmärtäviäisiä. Perjantai-iltaisin,
kun Apu lausui ennen sapattiateriaa *kiddušin*, rukouksen viinil-
le, ja kun hopeapikari kiersi ja pöydässä istujat siemaisivat siitä
ikäjärjestyksessä, Pirillä oli oma kuppinsa.

Oikeastaan minulla oli parhaat vanhemmat, joita kuvitel-
la saattoi: he olivat lempeitä, rauhallisia, rakastavia ja hyvin ar-
meliaita. Tempauksistamme huolimatta he varmasti ajattelivat,
että me olimme fiksuimmat ja kauneimmat lapset koko maail-
massa. Vartuimme eräänlaisessa kuplassa, ja olimme niin turvas-
sa ja suojassa maailman pahuudelta kuin olla voi.

Apu tuli joka aamu keittiöön juomaan kupillisen hyvin kuu-
maa kahvia. Hän nuoli kerman maidosta, jonka kävimme joka
päivä hakemassa maatilalta kaupungin laidalta. Leipuri kulki ta-
lojen ohi kantaen selässään pieniä voirullia, *zemmeleitä*. Niitä
me söimme aamiaiseksi ennen kuin riensimme kotoa kouluun.

Emme olleet kaupungin rikkain perhe, eikä kotitalossamme
ollut mitään erityisen mahtipontista, mutta kotikatamme kuu-
lui kaupungin hyvämaineisimpiin. Asuimme osoitteessa Perczel
Mór, numero 32. Naapurustomme ihmiset olivat hyvin ystäväl-
lisiä, eikä meillä lapsilla ollut pulaa mistään. On vaikea kuvitella-
kaan, millaisesta vapaudesta saimme nauttia. Leveät, puiden reu-
nustamat kadut eivät olleet vaarallisia: tuntemattomia ihmisiä ei

ollut, ja koko kaupungissa oli vain yksi auto, taksipalvelu, joka kuljetti ihmisiä Szakály-Högyészin asemalle kolmenkymmenen kilometrin päähän. Käytössä oli myös melko hutera linja-auto. Bonyhádin oma, pieni rautatieasema oli pääasiassa tavarajunien käytössä. Niiden lisäksi käytettiin vain hevosia ja aaseja, vankkureita tai rattaita, ja pitkien, lumisten talvien ajan kuljettiin reellä.

Joskus leikimme ullakolla. Talossa oli vain yksi kerros, ja talvella ripustimme pyykkit suureen kattotilaan kuivumaan ja säilytimme siellä pääsiäisen posliiniastioita ja aterimia. Siellä oli myös isälleni ja isoisälleni kuuluneita, arvoituksellisia vanhoja papereita ja kirjeitä, joissa oli mielenkiintoisia postimerkkejä. Irrotimme niitä ja liimasimme ne kokoelmiimme. Pidimme eniten kauniista, harmaan täplikkäästä keinuhevosesta, jonka harja ja häntä oli tehty oikeista hevosenjouhista, ja jolla oli nahkasatula, suitset ja oikeat metalliset kannustimet.

Useimmiten olimme kuitenkin ulkosalla. Pelasimme pallopelejä, hypimme narua tai ruutua tai luistelimme pienessä kaukalossa, jonka teimme joka vuosi jäädyttämällä puutarhan nurmikon heti, kun lämpötila painui marraskuussa pakkasen puolelle. Talvet olivat erittäin kylmiä, mutta nautimme saadesamme leikkiä lumessa ja palatessamme sisälle lämmittelemään sormiamme keittiön lieden päällä. Pehmeät turkishatut ja muhvit auttoivat meitä pysymään lämpiminä kelkkaillessamme.

Hyvin monet ystäväistämme olivat sukulaisiamme ja monet sukulaisemme olivat ystäviämme. Koko vuoden juoksimme vapaasti edestakaisin toistemme kotien välillä varmana siitä, että jostakin löytyisi leikkikaveri tai puuttuva osallistuja joukkuepeliin. Piri oli erityisen suosittu, vaikka olikin hiljaisin meistä. Hänen ystäviään kävi meillä jatkuvasti. He rakastivat Piriä, koska hän oli niin ystävällinen, avoin ja mielenkiintoinen keskustelukumppani. Bertankin luona kävi jatkuva vieraiden virta.

Eräs parhaista ystäväistäni oli serkkuni Hilda, joka oli melkein täsmälleen minun ikäiseni ja koulussa samalla luokalla kanssa-

ni. Hän oli minua pidempi ja hiljaisempi, hyvin fiksu ja kaunis tyttö. Hänellä oli suorat ruskeat hiukset ja ruskeat silmät – vähän kuin minullakin. Hän oli perheensä nuorimmainen, ja hänellä oli kolme vanhempaa sisarta ja veli. Leikimme paljon yhdessä, mutta kun kasvoimme isommiksi, aloimme pitää eniten keskustelemisesta.

Bonyhád oli ystävällinen ja vilkas paikka, ja siellä oli pieniä putiikkeja, muutamia suurempia kauppoja, jokunen pieni tehdas, maauimala, kaksi toimivaa synagogaa ja kolme kirkkoa. Kaupunki oli täynnä Engelmaneja. Suurin osa suvusta toimi tavalla tai toisella liike-elämässä, ja kaikki asuivat tai työskentelivät korkeintaan kahdenkymmenen minuutin kävelymatkan päässä toisistaan. Kaksi setääni, Leo ja Sándor, omistivat suuren posliinikaupan osoitteessa Horthy-katu 4. Apun oma kauppa ei ollut kaukana kotoa tai veljiensä liikkeestä, ja juoksimme usein viemässä viestejä paikasta toiseen. Isäni myi tekstiilejä. Kangasrullat oli pinottu toistensa päälle kattoon asti ulottuville hyllyille: lämpimät villat, värikkäät puuvillat, hienot silkit ja satiinit ja käytännölliset työvaatekankaat. Useimmat kankaat tilattiin postitse joka puolelta maailmaa, joten isäni ei tarvinnut matkustella paljon itseksensä, ja hän oli harvoin poissa kotoa. Mutta paperityötä oli valtavasti! Hän tuntui kirjoittavan jatkuvasti kirjeitä. Kaupassa oli useita työntekijöitä, tyylikkäästi pukeutuneita miehiä, jotka mittasivat kangasta puisilla mittakepeillä suurien pöytien päällä ja leikkasivat sitä kiiltävillä saksilla.

Pukeuduimme tietysti itsekkin hyvin siististi. Äitini teetti kaikille perheenjäsenille uudet vaatteet kolmesti tai neljästi vuodessa. Koska olin vanhin, sain eniten etuuksia ja leluja, mutta myös muita enemmän uusia vaatteita. Mutta äiti halusi meidän pukeutuvan yhdenmukaisesti synagogaa tai perhejuhlia varten. Aina kun sain uuden asun, sisareni saivat samanlaiset. Muistan, että merimiespuvut olivat uusinta huutoa Unkarissa 1930-luvun alussa. Myöhemmin kuulin, että ne olivat olleet muotia Englan-